

TANULMÁNYOK

Dr. GAAL GYÖRGY

BRASSAI ÉS AZ UNITÁRIUS KOLLÉGIUM

Nincs a XIX. századi erdélyi tudományosságnak, különösen pedig az unitárius tanügynek még egy olyan nagyhatású egyénisége, mint Brassai Sámuel. Élete együtt haladt a századdal - miként síremlékére is rávésték -, s annak minden tudományos, oktatásügyi, sőt politikai mozgalmához is kapcsolódik. Szinte hihetetlen, hogy kik forgolódtak körülötte. Fialat korának vezető szellemiségei, mint Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós, Jósika Miklós csak vagy négy-öt évvel voltak idősebbek nála, s a többiek, a reformkor nagyjai, a forradalom, majd a kiegyezés időszakának jelei mind utána születtek, néhányan tanítványai is voltak, s kevés kivétellel túlélte őket. Ide sorolhatjuk Mikó Imrét, Kriza Jánost, Jakab Eleket, Gyulai Pált. De szemtanúja volt Ferencz József, Benczédi Gergely, Boros György, sőt Gál Kelemen indulásának is, s tanítványa lehetett volna az induló kolozsvári tudományegyetem teljes tanári kara. Hosszú életének csodálatos vonása, hogy hat évtizeden át, az 1830-as évektől az 1890-es évekig tényleges szereplője maradt a szellemi életnek, nyomon tudta követni az érdeklődésébe vágó valamennyi alakulását.

Rendkívüli életpályájának az indulása is rendkívüli. Addig, amíg 1834-ben szerkesztői állásba kerül, életéről csak elszórt adatok maradtak fenn. Visszaemlékezések, többnyire anekdoták. Pedig első életrajzírói magától Brassaitól érdeklődhettek, de gyakran ő is ellentmondó, bizonytalan nyilatkozatokat tett. Máig is tisztázatlan születési ideje. 1797-től 1800-ig több variáns is található a lexikonban. Iskoláztatása szintén alig kikövetkeztethető néhány elszórt adat és saját visszaemlékezései alapján.

Édesapja, a torockói majd torockószentgyörgyi iskolamester, később pap, nagy olvasottságú szenvedélyes tanító volt, aki fiát sajátos módszereivel vezette be a műveltség világába. Olvastatta, ha hibázott, kikerestette a szótárból, könyvből a helyes megoldást. Vagyis megtanította tanulni, rávezette a tanulás örömére. Hogy a továbblépésre előkészítse, vagy másfél évig járatta a torockószentgyörgyi iskolába, ahol az ifjú 1812 februárjában, majd 1813 márciusában vizsgát tett az ottani két felsőbb osztály anyagából. Így 1813. november 2-án beiratkozhatott a kolozsvári Unitárius Kollégiumba, melynek történetével sorsa ezután összefonódik.

A több mint két és félszázados múltú kolozsvári unitárius főiskola ekkor már túl van a XVIII. századi megpróbáltatásokon, sikerült megtartani, sőt pár éve már új, kétemeletes Belső Magyar utcai későbarokk épülete is áll, mely városi viszonylatban is tekintélyt kölcsönöz neki. A száznál több tanulóat nevelő

kollégiumot Molnos Dávid nagytudású bölcész, szigoráról is híres rektor vezeti. A vidéki iskolából jövő Brassainak még egy évet kell az alsó tagozatra járnia, mielőtt tovább lép. Úgyhogy II. éves rétor lesz, Kanyaró Mihály későbbi abrudbányai pap a tanítója. Aztán 1814. június 3-án átmege a kollégiumi közvizsgán, s beiratkozhat a filozófiai tanfolyamra. Itt négy év alatt bölcséleti-teológiai képzést kaphat a külföldön tanult nagytekintélyű professzoroktól. A többiről csak Brassai utalásaiából tudunk. Nem lett tógás diák, nem költözött be a kollégiumépületbe. Megkapta azt a kedvezményt, amit többnyire az előkelő családok tagjai élveztek: publikus (külső) diákként a városban bérelt szálláson lakott, tetszése szerint járt órákra. Persze, vizsgáznia kellett. Bár neve egyetlen érdemsorozaton sem bukkan fel. Az 1816-os nagy éhínségkor édesapja hazaviszi fiát, s csak két év múlva küldi ismét Kolozsvárra. Közben pár hónapot Nagyváradon is tanul. Ekkor már házitanítóskodik is, s elég lassan leteszi osztályvizsgáit. Huszonegy éves korában (talán 1821-ben) megszerzi az abszolutóriumot. Méghozzá rendkívüli módon, mert történelmi kronológiából nem hajlandó felelni. Így bizonyítványa hiányos, ezzel például nem iratkozhatik be jogi tanfolyamra. Ma már nehéz eldönteni, hogy pártfogóinak nyomására, vagy rendkívüli szellemi képességeire való tekintettel tesznek vele kivételt. Tény, hogy vagy hat évig tart Brassai első találkozása a kolozsvári kollégiummal, s Gál Kelemen szerint fogalmat alkothatott arról, hogy milyen ne legyen az iskola.

Újabb 12 homályos esztendő következik Brassai életében. Erdély legegőelőkelőbb főúri családjainál leánynevelő. Több szempontból sem volt ez megvetendő foglalkozás. A tanítási órákon kívül rengeteg szabadidejében rendelkezésére állottak a kastélyok könyvtárai, melyeknek néha a rendezését is elvállalta. Szabadon olvashatott, sőt a folyóiratok is elérhetőek voltak. E családokban a reformkor újdonságai, politikai küzdelmei állandó beszédtemát képeztek, ebédek alkalmával a család vendégeivel is megismerkedhetett. Gyakran utazásra, nyaralásra a lányokkal együtt vitték a nevelőt is. Az 1820-as évek végére főúri körökben Brassai kezdett ismertté válni nemcsak nevelőként, hanem tehetséges fiatal tudósként is. Ennek köszönhetette, hogy őt kéri fel a kolozsvári kaszinó tagjai a tervbe vett néplap szerkesztésére. A Vasárnapi Újság 1834. április 6-án megindul, s 1848-as megszűnéséig Brassai szerkeszti (s többnyire írja is). Célkitűzése a köznépl felemelése, s ehhez a reformkor eszméinek közérthető magyarázatát, terjesztését társítja. E hetilap Brassait egész Erdély nevelőjévé teszi.

Mi sem természetesebb, mint hogy felekezete is felfigyeljen a köztiszteltetnek örvendő, nagytudású, már nem is olyan fiatal Brassaira. 1836-ban hosszas gyengélkedés után meghal Kőrmőczy János püspök, majd augusztus közepén a kolera elviszi Molnos Dávid főjegyzőt, kollégiumi rektort, a földrajz és történelem tanárát. Ezek pótlása igen nehéz feladat, mert az egyháznak kevés a megfelelően felkészült embere. A kollégiumi tanárságra káli Nagy Lázár iskolai felügyelő gondnok, a színészet jeles pártfogója szemeli ki Brassait, s levélben „második Franklin”-ként ajánlja Dániel Elek főgondnok figyelmébe. Bár a Vasárnapi Újságban ismételt hangzott liberális nézetei miatt a nagytekintélyű főúrak, mecénások vonakodtak Brassaitól, az 1837. február 8-i

főtanácson a vidék és a honoráciorok támogatásával tanárrá választották. Ez több szempontból is rendhagyó volt. Eddig minden tanárt külföldi tanulmányok után méltattak katedrára. Brassai esetében ezt részben azért is engedték el, mert ekkoriban szinte lehetetlen volt Bécsből megszerezni az útlevelet. Közismert Szentiváni Mihály ez irányú kudarca. Eddig csak felszentelt papokat választottak tanárrá, ezúttal Brassaira bízták, hogy majd jelentkezék felszentelésre, s ő ennek soha sem tett eleget. Őt választották a történelem-földrajz tanszékre, aki még az iskolai záróvizsgát sem tette le történelemből, s erre bizonyára többen emlékeztek. A választáskor valaki be is kiáltotta a véleményét: „Ex omnibus aliquid, ex toto nihil” (Mindenből valamit, az egészből semmit).

A város és különösen a diákság egyöntetű örömmel fogadta Brassai megválasztását. Az ifjúság győzelmeiként könyvelte el, s meg is ünnepelte. Kivilágította a kollégium ablakait, s fáklyás menettel vonult a Farkas utcába, hogy lakásán köszöntse az új tanárt. Ez hosszas éljenzés után kijött, s csak annyit mondott: „Jól éljenek!” A következőkben Brassai beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Már beiktatása is újszerű. Az addigi tanárok papok is lévén a templomban egyházi szertartás keretében mondták el székfoglalóikat. Brassai esetében az Egyházi Képviselőtanács s kollégium nagy auditoriumát jelölte színhelyül, március 2-át időpontul, s a várható érdeklődésre, női közönségre való tekintettel engedélyezte a magyar nyelvű beszédet. A zsűfolásig telt terem előtt Dániel Elek főgondnok és Aranyosrákosi Székely Sándor igazgató köszöntője, illetve beiktatója után a szalonkabáthba öltözött Brassai felolvasta Az idő s a nemzeti karakterek befolyása a históriára című, a történetírás történetét az ókortól kezdve saját koráig elemző értekezését.

A beiktatással Brassai életének legtevékenyebb és legtermékenyebb évtizede kezdődik. A kollégiumnak öt tanszéke van, de ezek közül többnyire csak három-négyet tudnak betölteni. Ők a professzorok, a négyéves filozófiai kurzus tanárai. Brassai egy évig három Székellyel (Miklós, Sándor, Mózes) tanított együtt, majd 1838-ban Székely Miklóst püspökké választották, s tőle átvette a matematika-fizika tanítását. Csak 1840-ben egészül ki újra a tanári kar Kriza János hazatéréseivel, 1844/45-ben pedig az első fizika-kémia szakosodású tanár, Berde Áron teszi teljessé az öttagú testületet. Már egy év múlva Aranyosrákosi Székely Sándor püspökké választását követően lepad a tanári kar, s csak 1847-ben a jogi tanszék felállításával, s Mikó Lőrinc megválasztásával lesznek ismét ötön. Mind enciklopédikus műveltségűek. A kollégium vezetése a kétvétenként megválasztott igazgatóra hárul. Aranyosrákosi Székely Sándort már 1838-tól Brassai, őt 1840-től Székely Miklós követi az intézet élén, 1845-től 1847-ig újra Brassai igazgat.

Brassai mint tanár, majd igazgató új szellemet hoz a kollégium falai közé, s utóbb megreformálja az egész unitárius tanügyet. Elveti az addigi merev, tekintélyen alapuló, szónokias oktatást. Tanítványaihoz barátilag közeledik, s óráin inkább beszélget, kérdeve rávezeti őket a tudásra. Mindig a tanultakból indul ki, s diákjaival jegyzeteket készítet, rámutat a tanultak gyakorlati vonatkozásaira. Óra végén előbb egy jobb, majd egy gyengébb tanulóval összefoglaltatja a lecke lényegét, a hibákat másokkal javíttatja. A tanulók jegyzeteit időnként beszedi, aláhúzza hibáikat. Az igyekvők már órán elsajátítják az

anyagot, a gyengékkel viszont egyszerűen nem törődik. Bár eleinte latin volt a tanítási nyelv, földrajz- és történelemórákon magyarul is megszólalt. Támogatta a magyar nyelvű önképzőkori munkát, melynek eredményeként 1839-ben megindult a Remény zsebkönyvek sorozata.

Már rég napirenden szerepelt a tanterv módosítása és a magyar tannyelv bevezetése. Mind a reformátusok, mind az unitáriusok esetében ezek a maradiak és a haladók ütközőpontjává váltak. Az 1833-as ürmösi zsinat, az 1837-es főtanács már bizottságot küldött ki javaslatlételre. Az 1840-es bölöni zsinaton meghagyják, hogy a diákok mind az iskolaépületben, mind pedig az udvaron csak deákul beszéljenek, s minden tudományt latinul tanítsanak, s ilyen nyelvű kézikönyveket használjanak. De 1841-re nyilvánvalóvá lesz, hogy ez a helyzet tarthatatlan. A deákok latintudása egyre hiányosabb, az e nyelven tartott előadások hatástalanok. Az iskola, ha meg akarja őrizni hírnevét, az új követelményekhez kell, hogy alkalmazkodjék. Brassai mint igazgató már néhány módosítást tett. Így például bevezette a pedagogarcha tisztséget. Ugyanis az alsóbb nyolc osztályt a filozófiai kurzuson éppen végzett vagy végzős diákok tanították. Ők voltak a köztanítók. Minden előképzettség nélkül úgy és azt tanítottak, amire saját tapasztalataik szerint emlékeztek. Csak a tárgyak megnevezése kötötte őket. A köztanítást kiegészítették a délutáni magántanítói órák, a priváták. Itt egy-egy bölcsész négy-öt kisdiáktól kikérdezte a leckét, segített a feladatok megoldásában, ha kellett megmagyarázott ezt-azt. A pedagogarcha aligazgató, tanárvezető volt, aki a köztanítókat és magántanítókat ellenőrizte, irányította, s pedagógiai forrásokra tanította. A református iskolák már régebb ismerték e munkakört. Bevezetése kétségtelenül megkönnyítette az iskola irányítását, s emelte a színvonalat. Eleinte Kriza, majd az igazgatástól megválva maga Brassai volt a pedagogarcha. Így elérte, hogy nézeteit közvetve minden osztályban eljuttassa. Ő szelídítette a középkorias büntetéseket. A plága (főként a magyar beszédért viselendő hűnjel), botütés, karcer, pénzbüntetés helyett a baráti intést, megfeddést igyekezett alkalmazni.

A fő tét azonban a tanterv modernizálása volt. A felügyelő gondnok, Iszlai László bízza meg Brassait 1841 májusában egy új terv kidolgozásával. Ő teljes lendülettel neki fog a nagy feladatnak, s az 1841. augusztus 27-i korondi zsinat elé terjeszti bevezető indoklással ellátott „tanítási rendszerét”. Bevezetőjében elemzi és bírálja az addigi rendszert, s rámutat az új rendszer előnyeire. A Nemzeti Társalkodó 1841 szeptember-októberi számaiban közzé is teszi érveit. Az alsóbb osztályok tanítási tervezetét már korábban bemutatja a Vasárnapi Újság hasábjain.

Brassai szerint az iskola három tagozatot foglalna magában. Az első három osztály a „hungarica” elnevezést viselné, ez az eleminek felel meg, itt csak magyarul folya az oktatás, a harmadikban vezetné be tantárgyként a németet. A második tagozat öt osztálya a „philologica” jelzőt viselné. Itt a latin volna a fő tárgy, de a magyar nyelvre alapozva tanítanak, s így sokkal hamarabb elsajátítható lenne. Mellette tanítanak németet, hazai és világföldrajzot, mértant, fizikát, s egy kevés ókori történelmet, valamint mitológiát. A bölcséleti tanfolyamot Brassai csak háromévesre tervezte. A latint teljesen mellőzte volna mint tárgyat. A teológiai órák számát napi egyben állapítaná meg, s a négy fő tárgy

a matematika-fizika, a hazai és világtörténelem, a filozófia, valamint a statisztika lenne. Az eddigi magoltatás helyett az értelmes tanulást helyezi előtérbe. Éppen ezért szükségesnek véli a magyar tanítási nyelvet minden szinten. Az eddigi oktatás fő célja a latin elsajátítása volt, „melyre életünk legszebb, legreménytelenibb korából 16-16 évet” áldoztunk fel, utána pedig a lelkészképzés tárgyait tanították. Brassai hasznos-reális nézeteket akar tanítani, ideálja a „társasági polgárok” képzése. Meglepő módon a magyar nyelv és irodalom még az ő tantervében sem szerepel. Valami kis magyar nyelvtan feltűnik a II. és III. elemiben. Az irodalomtörténetről szó sincs. Igaz, más felekezetek tantervei is mellőzik ezt a tárgyat. A magyar irodalmi ismeretek elmélyítésére jóformán csak az önképzőkör szolgál. Brassai legelőremutatóbb újítása azonban a középső tagozaton a szaktanítás bevezetése. Eddig, a filozófiai tanfolyamot kivéve, képzetlen köztanítók az egész osztályt oktatták valamennyi tárgyból. Brassai hét tárgycsoportra osztaná fel a köztanítókat, s eszerint mindegyikük szakosodhatnék. Egyben így órarend szerint mindegyik tárgyat a maga súlya szerint tanítanák. Eddig ugyanis a köztanítók gyakran egyik-másik tárgyat elhanyagolták. A szaktanár-rendszerrel Brassai úttörő eszmét honosított meg az egész erdélyi tanügyben.

Brassai javaslatát meghallgatta, s jóformán minden vita nélkül jóváhagyta a korondi zsinat. A maradiak egyik képviselője, Dániel Elek főgondnok egyenesen a főkormányzónak tesz jelentést az ügyről, s kéri a tanterv bevezetésének elhalasztását. Így az 1842 márciusi főtanács újra foglalkozik a tantervújítással. Elvileg elfogadja Brassai javaslatát, de egy bizottságot küld ki, hogy az a részletes elemzés után tegyen véleményes jelentést a főtanácsnak. A bizottság kevés módosítással a Brassai-féle tervet ajánlja elfogadásra. A négyévesre visszaállított hölcsészeti tanfolyamon ismét előírják a latin filológia órát, s a pedagógia bevezetését javasolják. A köztanítók szakcsoportjait - pénzügyi megfontolásból - hatra csökkentik. A továbbiakban előre kell kinevezni őket, hogy felkészülhessenek, s lehetőleg több évig maradjanak az iskola szolgálatában. Ugyancsak itt döntenek a Nevelésügyi Bizottság felállításáról.

A Brassai nevével fémjelzett és az unitárius oktatásügy történetében új korszakot nyitó, a magyarnyelvűséget is érvényre juttató új tanterv 1842 ősztől került alkalmazásra. Az ekkor - szintén Brassai javaslatára - megalakuló unitárius Nevelésügyi Bizottság a felügyelő gondnok, Iszlai László elnöklete alatt négy tekintélyes tagból állott, s feladata lett az új tanterv bevezetésével kapcsolatos problémák tanulmányozása, megoldása, az addigi szinte teljesen függetlenül működő három aligmnázium (Torda, Székelykeresztúr, Torockó) tanrendszerének összehangolása a kolozsváriéval, a közép- és elemi oktatás ellenőrzése, a tankönyvek megvizsgálása és használati engedélyezése, javaslattétel új tankönyvek írására. Általában minden iskolai ügy véleményezése. E bizottság felállítása volt az első lépés az unitárius oktatásügy egységesítésére, központi irányítására.

Az új tanterv érvényre juttatásához és a színvonal emeléséhez föltétlenül szükség volt megfelelő magyar nyelvű tankönyvekre. Brassai még tanárrá választása előtt megírt legelső kötete is tankönyv lett: Bevezetés a világ, föld és

státusok esmeretébe (Kolozsvár, 1834). Most megindítja tankönyv-sorozatát, a Kék Könyvtárát. Ennek 1842 és 1867 között tizennégy száma jelent meg, többségüket Brassai írta. Angol minta alapján összeállított Kisdedek számvetése (1842) és Számító Socrates (1842) című elemistáknak szánt számtankönyvei az 1890-es évekig voltak használatban, s az utóbbi vagy kilenc kiadást is megért. Bevezetéssel ellátott rajzminta-könyvet (1842) tett közzé. A számtan mellett a nyelvtanítást tartotta igen fontosnak. Legnagyobb sikere a több mint tíz kiadást megért Okszerű német nyelvmesterének (I. rész 1845, II. rész 1847) volt. Az Ingyen tanító francia nyelvmesterre (1863) már kevesebben figyeltek fel. Kétkötetes latin nyelvtana (1842) nem került sajtó alá, csak egy „latin hajtogatást” bemutató táblázata (1872). Kétkötetes teljes földrajzkönyvét megújított adatokkal Kovács Antal és Buzogány Áron tette közzé az 1860-as években. Logika lélektani alapon fejtegetve című - az akadémia jutalmazta - tankönyvét 1858-ban hocsátotta sajtó alá az akadémia kiadójánál. Mikor már nem is volt aktív tanár, még összeállított algebrai példatárakat és vezérkönyveket. Boros György szerint Brassainak 12 tankönyve jelent meg, 7 pedig kéziratban maradt. Úgyhogy összesen 19 segédkönyv szerzője vagy átdolgozója.

Valamennyi tankönyvében Brassai érvényesíti módszertani elvét: nem magolva, hanem rávezetve kell az anyagot elsajátítani. E könyvek szinte lehetetlenné teszik a hemagoltatást. Figyelembe veszik a fokozatosság elvét és az életkor szellemi fejlettségéhez való alkalmazkodást. Egyik-másik tankönyvéhez előszót is írt, rámutatva az alkalmazás javasolt módszereire.

Az új tantervben nagyobb súllyal szereplő természettudományok oktatásakor megfelelő eszközökre, szemléltető anyagra is szükség van. 1841 őszén Brassai a 16. számú tantervben saját költségén új, kísérletezésre alkalmas padokat, az ablakokra sötétítő táblákat csináltat, s kéri, hogy ezt az osztályt csak ő használhassa, ajtaját kulcsra zárja. 1842 nyarán javaslatot tesz a főtanácsnak, hogy 600 forintra (ez körülbelül kéthavi fizetése) külföldről természettani eszközöket rendel, az egyház 12 év alatt 6%-os kamattal térítse vissza neki az összeget. Javaslatát köszönettel elfogadják. Brassai utóbb a kamatot elengedi. A felszerelés 1843 elején érkezik meg, s a fizikai szertár alapját képezi. 1843-ban hozzájárul egy dagerrotip megvásárlásához, ugyanebben az évben egy ásványtartó szekrényt csináltat. Egy 1844-es számadás szerint addig 1111 forintot költött Brassai vegyészeti és fizikai felszerelésre, s megtérítésétől eltekint. 180 forinttal támogatja vegyészetre szakosodó utóda, Berde Áron külföldi tanulását. 1844 áprilisában pedig az Egyházi Képviselőtanácstól arra kér engedélyt, hogy már május 8-án megtarthassa a vizsgákat, utána pedig németországi tanulmányútra mehessen. Az ottani egyetemeken és iskolákban a fizika-matematika tanítását akarja megfigyelni.

Brassai beírta nevét a kollégiumi könyvtár történetébe is. 1838 augusztusában Aranyosrákosi Székely Sándortól veszi át a könyvtár felügyeletét. A tényleges könyvtárosi munkát azonban egy-egy diák végzi még. Bölöni Farkas Sándor közel ezerkötetes könyvtárát, kéziratgyűjteményét, térképeit 1842-ben a kollégiumra hagyja, sőt még 2000 forintnyi tőkét is a gyarapításra. A könyvtár rendezése már egy diák képességeit meghaladó feladatnak számított, úgyhogy 1842. február 28-án a főtanács határozatban mondta ki: Ezen tanár

legyen a könyvtárnok, s Brassait meg is választották erre a tisztségre. 1848 novemberéig viseli gondját a könyvtárnak, részben rendezi is. Édesapjától örökölt és saját könyvtárát - 525 kötet - Brassai 1843-ban a kollégiumnak ajándékozza, ezután is évente értékes kötetekkel gyarapítja a gyűjteményt, magánál, a lakásán rendszerint csak szótárakat, lexikonokat tart. Halálát követően is könyveit a kollégiumra hagyja. Úgyhogy közel négyezer kötettel gyarapította az iskola könyvtárát. A tankönyvírás és a könyvtár kezelése vezette rá felekezeti nyomda szükségességére. Az unitáriusoknak ugyanis a régi nyomdája 1716-ban a templom elvételekor katolikus kézre került, s azóta többször is kísérlet történt az újbeli felállítására. Brassai az 1848 júniusi főtanácscon felajánlja, hogy saját költségén nyomdát létesít az egyház részére. Ezt el is fogadják, a közbejött események miatt a kivitelezésre nem kerülhetett sor.

A tanügy megújítását nem csak felekezetén belül szolgálta Brassai. A Vasárnapi Újság hasábjain minden örvendetes újdonságról hírt adott, megosztotta tapasztalatait kortársaival. Részt vett az első kolozsvári tanáregyesület, a Nevelői Kör létrehozásában is. A nagy pedagógus, Pestalozzi születési centenáriumán tartott 1846. január 21-i ünnepélyén Gáspár János nagyenyedi tanár vetette fel a gondolatot, s Nagy Ferenc, a Kolozsvári Református Kollégium tanára is támogatta, hogy a tanárok egy közös, a nevelés ügyét elősegítő szervezetbe tömörüljenek. Brassai volt egyike az alapszabály megfogalmazóinak, s lakásán tartották a gyűléseket. Az 1846 novemberéig megtartott 15 gyűlés jegyzőkönyvét a Vasárnapi Újság tette közzé. Mivel az alapszabályokat nem hagyták jóvá, a munkálatokat be kellett szüntetni. Csak a forradalom kitörésekor, 1848 tavaszán alakult újjá a Nevelői Kör, egyik fő vitatémája az állam és iskola kapcsolatainak meghatározása volt. Leszögezték, hogy az iskola nem lehet sem az állam, sem az egyház szolgálja, de az állam kötelessége az iskolák anyagi támogatása, működésük ellenőrzése. Az unitárius tanárok képviselőiben Brassai Sámuel és Berde Áron vett részt azon az 1848. szeptember 3-i pesti protestáns tanári gyűlésen, amelynek határozata kimondta az egyház és iskolaügyi különválasztását.

A március 15-i pesti események, a forradalom híre aránylag lassan, csak 20-a táján ér el Kolozsvárra. Épp Brassai az, aki 20-án reggel diákjainak a párizsi és pesti eseményeket ecseteli, ezek meg szétviszik a hírt a városban. Rövidesen a Református Kollégiumban Gyulai Pál vezetésével diákgyűlést tartanak, március 21-én Kolozsvárt is kitör a forradalom. Megalakul a polgárőrség, melynek tagja lesz Brassai is, bevásztják az újjászervezett városi képviselőtestületbe. A tanévet már májusban berekesztik. November 17-én, mikor Urban császári tábornok csapataival bevonul Kolozsvárra, Brassai, letartóztatásától féltre, elmenekül a városból.

Hosszas bujdosás után 1851-től Pesten telepszik le, s ott egy előkelő magánintézet tanára lesz. Még 1854-ben - az ostromállapot megszűntével - az Egyházi Képviselőtanács hívására sem mer Kolozsvárra jönni. Pedig itt a kollégiumban nagy a tanárhiány. 1859-ben a főtanácscon újra felmerül Brassai meghívása, s bár nincs üres katedra, a módosabb tagok felajánlják a fizetés összeadását. Augusztus 30-án ismét rendes tanárnak választják, s Brassai elfogadja a felkínált lehetőséget. Visszatelepszik Kolozsvárra, hölcsészetet és görögöt,

a teológián pedig hébert tanít. Ő ekkor a tizedik rendes tanár. Kollégái mind egykori tanítványai. A tanterv és az egész iskolai oktatás sokat változott. Az 1850-től erőszakkal bevezetett Organisations-Entwurf osztrák tanügyi szabályzat teljesen megfosztotta a kollégiumot főiskolai jellegétől. Bár Brassai néhány előrelátó reformját is szentesítette. Mindenesre a hatvan év körül járó, már a fővárosban is elismerést szerzett tudós nem talált elvárásainak megfelelő működési teret a kollégiumban, Három évre terjed ez a második tanári időszaka, de jóformán csak óraadásra szorítkozik.

Brassai tevékenységi területe ekkor áttevődik az Erdélyi Múzeum-Egyesületbe. Ez Mikó Imre nagy adományának és szervezőmunkájának köszönhetően 1859. november 23-án alakul meg, s rögtön a természeti tár órélül Brassait választják. A múzeumkerthben kap lakást, s az ott kialakított botanikus kertnek is ő a vezetője. Mivel ez fizetéses állás, méltatlannak találja két teljes fizetés felvételét. 1860. augusztus 26-án közli a képviselőtanáccsal, hogy a múzeumi tisztsége mellett folytatja a tanárságot, de csak fél fizetést, 260 forintot kér. Ehből is 60 forintot tőkésíteni óhajt, s még 1000 forintnyi alapítványt is tesz, hogy katedrása - ne főurak adományától függő - végleges tanszékké váljék. Még 1861-62-ben is megtartja óráit, de kívülálló marad, képtelen az iskolai mozgalmakban részt venni. 1862-ben bokros elfoglaltságaira hivatkozva lemond. Boros György szerint némi keserőséggel tette ezt, arra számított, hogy valamiféle óraadóként visszatartják. Az 1862. szeptember 1-i főtanács elfogadja lemondását, majd szeptember 2-án az elhunyt Pataki József helyébe iskolai felügyelő gondnoknak választják.

A kollégium mellé a főtanácsokon 1778 óta választanak felügyelő gondnokot. Eleinte egyet, majd kettőt. Ezek többnyire tekintélyes főurak vagy fő-tisztviselők, gyakran jötevők is. Feladatuk az intézet szellemi és anyagi ügyeire figyelni, az igazgatóság gyűlésein elnökölni, ünnepi alkalmakon megjelenni, beszédet mondani. Az egyházi belső embernek számító igazgató mellett ők képviselték a világi elemet a vezetésben. Brassai ekkor már jóval túlnőtt az iskola, sőt az egyház keretein is. Felnézett rá az egész város, az ország tudományos életének tényezőjévé vált. Megválasztását Boros György így indokolja: „Nagy szükség volt rá. Az ő neve erős véclőpajzs volt, de tollát, tekintélyét, szívét és erszényét is mindig készen tartotta a szolgálatra”.

Most sem csalatkoztak Brassaiban. Minden iskolai, nevelésügyi kérdésben tanácsot adott. Rendszeresen eljár az igazgatósági ülésekre, elnökölt a közvizsgákon, beszédet mondott a tanévnyitókön. Mint Benczédi Gergely, az 1867-1877 közti igazgató megállapítja, sokat tanult tőle. 1871-ben a főtanács Brassait és Jakab Eleket küldi ki az angol unitáriusok londoni gyűlésére. Ez akkor kapcsolatfelvétel-számba ment. Brassai angol, Jakab latin beszédet mondott.

1876 hoz elhidegülést Brassai és egyháza viszonyába. Kriza halála után két pártra szakad az egyház. Az egyik püspökjelöltje Pap Mózes kollégiumi tanár és főjegyző, a másiké Ferencz József kolozsvári lelkész volt. Brassai Papot támogatta, s mellette a főgondnokságra is számíthatott. A választás azonban kétségtelenül szerencsésen - a sokkal tehetségesebb Ferencz Józsefre esett, s így a főgondnokválasztáson is Brassai alulmaradt egykori tanítványával, Berde

Áronnal szemben. Ez olyan rosszul esett Brassainak, hogy még szeptember 4-én beszédet mondott a tanévnyitón, de 12-én benyújtotta lemondását tisztségéről. Nem is tett eleget a meghívásoknak. Az 1877-es főtanács nem fogadta el a lemondást. Bizottságot küldött Brassaihoz, hogy szándékáról lebeszéljék. Ő végül elfogadta az örökös felügyelő gondnoki címet. Kővári László és P. Horváth Kálmán személyében két gyakorló felügyelő gondnokot választottak melléje. Idővel Brassai - főleg Boros György hívó szavára - újra bekapcsolódott az egyházi-iskola mozgalmakba. 1885-ben elfogadta a Dávid Ferenc Egylet elnöki tisztségét, s ott két beszédet mondott, kilenc felolvasást tartott. Az 1879-1880-tól megindított iskolai értesítőket is két tanulmányával tisztelte meg. Az 1887-88-asban a Tudtak-e a középkoriak latinul?, az 1888-89-esben Horatius öt ódájának iskolai magyarázata címmel közölt programértekezést. Nem sokkal halála után az 1889-1900-es értesítőben Pálfi Márton tanár Brassai nyelvírói munkásságát elemezte.

Brassai hosszú élete a tudomány és az oktatás jegyében telt el. A kettőt összekapcsolja híres kijelentése: „Nekem csak egy tudományom van: a módszertan elméletben és gyakorlatban”. Sokan leírják visszaemlékezéseikben, hogyan is zajlottak Brassai eredeti hangvételi órái. Ő azonban elveit csak akkor összegezte, mikor már iskolai pályája lezárult. A Keresztény Magvetőben, a Budapesti Szemlében és az akadémiai Philosophiai Osztályának Értekezések sorozata két füzetében (IV., X.) tette közzé megállapításait. Eredeti, sőt modern a tanár-diák viszonyról vallott nézete. Az oktató ugyanis a feladó, a sugalló, ösztönző szerepet kell hogy betöltse, a tanuló pedig a végrehajtó, alkotó. A tanár jellemzője az ügyesség, a diáké a figyelem és készség legyen. Módszertani jelszava: „Keveset, jól és lassan”. Félig fogant eszmékbe újat oltani, vagy mindent csak megkóstoltatni igen káros. Mindent megtanítani lehetetlen, az elmét kell kiművelni. Vagyis olyan tárgyakat tanítsunk, amelyek a gondolkodást fejlesztik. Erre két tantárgyat tart különösen alkalmasnak: a nyelveket és a matematikát. A nyelvtan az induktív gondolkodást fejleszti. A nyelvtanítást is új alapokra helyezi. Az akkor divatos szótanulósos-magolós módszer helyébe a mondat tanítását állítja, mert ez a nyelv alapja. Így valósággal körvonalazza a későbbi direkt módszert. A matematika a deduktív gondolkodás legjobb gyakorlója. A történelmet az érzelmek felkeltése miatt tartja hasznosnak. Ő, aki az Unitárius Kollégiumban a természettudományok első szakszerű előadója volt, e tárgycsoportot csaknem kötelező tantárgyként iktatná tantervébe. Nincs ugyanis központi logikai rendszerük, s csak feltételezésekkel dolgoznak. Brassai szerint csakis igazságokat szabad tanítani. Méghozzá egyszerre csak egyet, hogy az jól érthető legyen. Élénk előadással, ha kell szemléltetéssel, hogy a diák figyelmét lekössük. Fontosnak tartja az óvatos csoportosítást és a gyakori ismétlést. Felméri Lajos, a kolozsvári egyetem első neveléstan professzora méltán nevezte Brassait „hazánk első metodológusának”.

A módszertani és tantervi kérdések nem véletlenül kerültek az 1860-as évektől Brassai figyelmének középpontjába. Ekkor az egész magyar tanügy átalakulás előtt állott. A Bécs által ránk kényszerített Organisations-Entwurf elvesztette kötelező jellegét. Bár pedagógiai szempontból sok pozitívumot

tartalmazott, németesítő jellege és költséges előírásai miatt mindegyik protestáns egyház elvetette, igyekezett felekezeti szempontjai szerint kidolgozott új tantervet bevezetni. Az unitáriusnál ez elég visszasan ütött ki. Az 1863-ban elfogadott tanterv lényegében a Brassai-féle 1842-es beosztáshoz tér vissza néhány módosítással. Sőt, a pénzügyi keretek szűkösége miatt az V-VI. gimnáziumi osztályig megengedhetőnek tartja az osztálytanítós rendszert. Így Gál Kelemen megállapítása szerint Brassai tanterve fél századon át, az 1890-es évekig több-kevesebb változtatással érvényben maradt felekezeténél. Az 1890-es állammal kötött szerződés kötelezi a kolozsvári kollégiumot az állami (1883-as) tanterv átvételére.

Brassai 1872-ben a megnyíló kolozsvári tudományegyetem elemi matézis tanszékének tanára, prorektora lesz. Később dékán, rektor. 1865-től az akadémia rendes, 1887-től tiszteleti tagja. 1885-ben az Erdélyi Múzeum-Egylet alelnökéül választják. Az 1870-es évektől egyre többet ünneplik. Az egyház és iskola küldöttségileg tiszteleg előtte 1877-, 1887-, 1897-ben is tanárrá választása 40., 50. és 60. évfordulóján. Minden alkalommal az akadémia is megemlékezik ugyanezekről az évfordulókról, mert 1837-ben lett levelező tagja. 1890-ben Erdély-szerte születése 90., 1897-ben - Kőváry László hírverése nyomán - 100. évfordulóját ünneplik, immár országos szinten. Brassai életében jelképpé válik. Ő az utolsó polihisztor, a „Praeceptor Hungariae” (Magyarország tanítója).

Halálos ágyán sem feledkezik meg egykori iskolájáról, férfikora munkahelyéről, amelyhez hat diákév, tizennégy esztendei tanári szolgálat s harmincöt évi felügyelő gondnokság köti. 1897. április 16-én kelt végrendeletét így kezdi: „Egyházam és nevelésügye iránti érzett érdeklődéstől vezéreltetve egész vagyonomat általános örökösévé a magyar unitárius vallásközöniséget teszem”, meghagyja, hogy vagyona mintegy felét - 12 000 forintot - a tordai Unitárius Algimnázium alapjához csatolják, a másik rész a kolozsvári Unitárius Főgimnáziumé lesz, oly kikötéssel, hogy tőkésítsék mindaddig, míg az új épület felhúzására sor kerül. Így a századfordulón épült díszes kollégiumépületbe beleépült nemcsak Berde Mózes, de Brassai hagyatéka is. Nem véletlenül díszíti kettejük mellszobra az előcsarnokot. A mérhetetlenül nagyobb szellemi örökség elismerése pedig az, hogy az épületben működő tanintézet 1957 óta Brassai nevét viseli

Könyvészet

Brassai Sámuel: Tudományrend a kolozsvári Unitarium Collegium al-sóbb osztályaiiban. Vasárnapi Újság 1841. 17-26., 33-41.

Brassai Sámuel: Néhány szó az unitáriusok korondi 1841-i synodusáról. Nemzeti Társalkodó 1841. 95-99., 103-106.

Brassai Sámuel: A módszerről. I. rész. Pest, 1867.

Brassai Sámuel: Módszer és némi alkalmazásai. II. értekezés. Pest, 1869.

Brassai Sámuel. In: Néptanítók ismerettára. Pest, 1873. I. kötet 358-367.

Boros György: Brassai Sámuel tanári beköszöntője 1837-ben március 2-án. Ellenzék 1890. márc. 1.

Brassai Sámuel. (Kétoldalas összeállítás) Kolozsvár 1890. május 24.

Kőváry László: A száz évet élt. Dr. Brassai Sámuel pályafutása és munkái (1797-1897). Kolozsvár, 1897.

Concha Győző: Brassai Sámuel emlékezete. Budapest, 1899.

Fitz József: Brassai Sámuel. Monografia. Budapest, 1911.

Fitz József: Brassai Sámuel. Új kiadás. (Bibliográfiával) Budapest, 1912.

Gál Kelemen: Brassai Sámuel. Cluj-Kolozsvár, 1926.

Boros György: Dr. Brassai Sámuel élete. Cluj-Kolozsvár, 1927.

Gál Kelemen: A kolozsvári Unitárius Kollégium története. I-II. kötet (Kolozsvár), 1935.

Mikó Imre: Az utolsó erdélyi polihisztor. Bukarest, 1971.

Kolozsvári tanárok. A Benczédi Gergely összeállította adatgyűjteményes kolligátum Brassaira vonatkozó 316-345. lapjai. (Az Unitárius Püspökség levéltárában)

Brassai Sámuel életpályája dátumokban

1797, június 15. vagy 1800 első féléve (talán június eleje) Brassai születési ideje; a színhely: Torockószentgyörgy. Apja: id. Brassai Sámuel (1764-1837) torockói majd torockószentgyörgyi unitárius iskolamester, 1837-től szentmihályfalvi pap. Anyja: kissomlyosi Koncz Krisztina (1775-1862), a torockószentgyörgyi unitárius esperes lánya.

1811-1813: a torockószentgyörgyi iskolában tanul.

1813. november 2.: felveszik a kolozsvári Unitárius Kollégiumba.

1821-ben elvégzi a kollégium filozófiai tanfolyamát.

1821-1834: főúri családoknál Kolozsvárt és vidéken leánynevelő, zene-tanár, közben sokat olvas és tanul.

1834-ben megjelenik első könyve: Bevezetés a világ, föld és státusok esmeretébe.

1834 áprilisától 1848 novemberéig a Kolozsvárt megjelenő Vasárnapi Újság című népies hetilap szerkesztője.

1837. február 8-án a kolozsvári Unitárius Kollégium rendes tanárává választják.

1837. március 2-án kerül sor beiktatására, magyar nyelven.

1837. szeptember 7-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választja.

1838-1840 és 1845-1847 között a kollégium igazgatója.

1838-tól a kollégiumkönyvtár felügyelője, 1842-től 1848-ig könyvtárnoka, közel 4000 kötetet adományoz az intézetnek.

1839. augusztus 5-én Endlicher István egy ausztráliai növényt nevez el Brassairól (*Brassaia actinofilla*).

1841-ben kidolgozza az unitárius iskolák új tantervét, mely 1842-ben kerül bevezetésre, s ugyanakkor áttérnek a magyar tannyelvre.

1842-ben megindítja tankönyv-sorozatát Kék Könyvtár címmel.

1844 tavaszán-nyarán németországi tanulmányúton ismerkedik a fizika-matematika ottani tanításával.

1848. március 21-től részt vesz a forradalom kolozsvári megmozdulásaiban, nemzetőr, a városi tanács tagja.

1848. november 17-én elmenekül Kolozsvárról, december 24-én a pesti Hadi Főtanoda földrajztanárává nevezik ki.

1851-től egy pesti magániskola tanára.

1859. augusztus 30-án a kolozsvári Unitárius Kollégium rendes tanárává választják, 1862-ig tanít.

1859. november 23-án a megalakuló Erdélyi Múzeum-Egylet múzeumi örnek, majd két év múlva igazgatónak választja, ő alakítja át a Mikó-kertet botanikus kertté.

1862. szeptember 1-én az Unitárius Kollégium felügyelő gondnokául választja.

1865. december 10-én a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lesz.

1871-ben Jakab Elekkel együtt Londonba utazik az angol unitárius gyűlésre.

1872-1883 között a Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem elemi matematika professzora, rektora és dékánnak is megválasztják.

1876-tól feljogosítják a szanszkrit nyelv és összehasonlító nyelvtudomány előadására is.

1877-ben Meltzl Hugóval szövetkezve megindítja az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokat, a világ első összehasonlító irodalmi folyóiratát; Brassai 1883-ban kilép a szerkesztőségből.

1877-ben az Unitárius Kollégium örökös felügyelő gondnokává választják.

1883-1884-ben Olaszországban tesz utazást.

1885-ben a megalakuló Dávid Ferenc Egylet első elnöke lesz.

1887. május 13-án a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagsággal tünteti ki.

1896-ban megjelenik utolsó kötete: Az igazi pozitív philosophia.

1896 augusztusától betegeskedik.

1897. június 15-én országosan megünneplik feltételezett 100. születésnapját.

1897. június 24-én reggel meghal a kolozsvári Vöröskereszt Szanatóriumban.

1897. június 18-án emléktáblával jelölik meg a torockószentgyörgyi szülőházat.

1910. október 2-án felavatják Brassai Pákey Lajos tervezte síremlékét a Házsongárdi temetőben.

PARÁSZKA MÁRIA SZONJA

Dr. BRASSAI SÁMUEL: AZ IGAZI POSITIV PHILOSOPHIA

Brassai Sámuel (1800-1897) az utolsó erdélyi polihisztorként tartják számon a világban azok, akik ismerik, elismerik munkásságát, nagyságát. A jogtudományon kívül majd' minden tudományágban jeleskedett: kitűnő nyelvész, természettudós, filozófus, kritikus, matematikus, zenész, középiskolai tanár és igazgató, tankönyvíró, egyetemi tanár (rektor és dékán), és nem utolsósorban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja volt (1837-től levelező tagja, 1865-ben rendes tagja lett az akadémiának). A kolozsvári egyetemen 1874-ben doktori címet kapott, de ezt a címet soha nem használta. Hosszú élete során eljegyezte magát a tudományokkal; lelkesen harcolt a magyar nyelvű oktatásért (a latinnal szemben) - eredményesen -, a magyar nép oktatás általi felemelkedéséért.

Brassai szerint minden tudományok vezetője a filozófia. Fitz József írja róla: „Brassai olyanfajta polihisztor, mint Aristoteles vagy Leibnitz: nagy tudását összefoglalta és vezette a filozófia. Brassai kritizált, vagyis: visszament a tudás forrásához, a végokokhoz.” (Fitz József: Brassai Sámuel, 31. old. Bp. 1911.)

Értekezésében Brassai Comte pozitívizmusából indul ki, de lényegesen bírálva azt.

Brassai Sámuel: Az igazi positiv philosophia című művében a filozófiát deduktív tudománynak tartja: szerinte a filozófiának alapelvűből, vezérelvűből (principium) kell kiindulnia, s ezt a követelményt minden bölcséleti rendszer szerzője igyekezett teljesíteni, tehát kimondható, hogy „az embernek egyetlenegy bizonyos, csalhatatlanul igaz tudomása az, hogy van, vagyis létezik” (7.old.)

Felsorolja az *öntudat* tulajdonságairól való tapasztalatait, amelyek a következők:

- közvetlenség (Unmittelbarkeit), mely azt jelenti, hogy az én meglétét széles értelemben mondva minden közbenjáró eszköz nélkül érzi az ember,
- önállóság (Selbstständigkeit),
- azonosság (identitas),
- állandóság (permanencia),
- nem-én (a német filozófia szerint: Gefühl): az én és nem-én kölcsönösen hatnak egymásra,
- érzelmeink, indulataink vannak, melyek meggyőznek testünk létezéséről: érzékleteink, melyekkel „küldölgök” létezését következtetjük,
- az öntudat cselekedtet és cselekszik; az én parancsol a nem-énnek, hogy gondolatait valósítsa meg, tehát cselekedjék. Ezt nevezi Brassai igazi pozitív filozófiája *akaratnak*,